

AZƏRBAYCAN MÜHACİRƏT BƏDİİ, SƏNƏDLİ İRSİNİN TƏDQIQINDƏ ABİD TAHİRLİ MƏRHƏLƏSİ

Esmira İsmayılova

Lənkəran Dövlət Universiteti, Lənkəran, Azərbaycan

e-mail: esmira.ans@mail.ru

ORCID: 0000-0002-1342-975X

DOI: 10.30546/2960-1967.2025.2.2010

Xülasə. “Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatının tədqiqində Abid Tahirli mərhələsi” məqaləsində filologiya elmləri doktoru, professor Abid Tahirlinin Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatının, həmçinin mühacirət mətbuatının araşdırılması istiqamətindəki elmi fəaliyyətindən, apardığı çoxşaxəli araşdırmalardan söz açılır. Qeyd edək ki, prof. Abid Tahirli Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında mühacirət ədəbiyyatının və mətbuatının əsas tədqiqatçılarından sayılır və ədəbiyyatşünas alim 70 illik ömürünün 40 ilini bu istiqamətdə elmi axtarıslara həsr edib. Repressiya illərinin cəmiyyətdən qopartdığı söz-sənət adamlarını yenidən üzə çıxarmağa, onların elmi, bədii, ictimai-siyasi fəaliyyətlərini geniş ictimaiyyətə təqdim etməyə nail olmaqla Abid Tahirli Azərbaycan mühacirət mətbuatının salnaməsini yarada bilib.

Tədqiqat işində Abid Tahirlinin mühacirət ədəbiyyatı və mətbuatının tədqiqi ilə bağlı bu günə kimi qələmə aldığı 19 kitab və onlarla məqaləsindən istifadə edilmiş, sözügedən elmi mənbələrə istinadlar verilmişdir. Məqalədə müasir dövr Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı elmində mühacirət ədəbiyyatının tədqiqi ilə bağlı tanınmış digər ədəbiyyatşünas alimlərin, yazıçıların fikirlərinə də yer verilmişdir.

Tədqiqat işinin əsas məqsədi Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının ən çətin və araşdırılmaya daha çox ehtiyac duyulan mühacirət dövründən bəhs etmək, elmi fəaliyyəti sırf bu dövrlə bağlı olan prof. Abid Tahirlinin bu istiqamətdəki elmi yaradıcılığını nəzərdən keçirmək, alimin qələmə aldığı elmi-publisistik, bədii, nəzəri irsin elmi və tərbiyəvi məziyyətlərini, əhəmiyyətini önə çıxartmaqdır.

Araşdırmada prof. Abid Tahirlinin kitab, monoqrafiya və məqalələrinin təhlili əsasında Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatının hazırkı mənzərəsini canlandırmağa çalışmış, yeri gəldikcə bu ədəbiyyatın tanınmış nümayəndələrindən söz açmış, onların yaradıcılığından nümunələr vermişik. Konkret elmi mənbələrə istinadən yazılmış bu tədqiqat işindən ədəbiyyatşünas alimlər, tələbə və magistrantlar, mühacirət ədəbiyyatını öyrənmək istəyən oxucular və s. bəhrələyə bilərlər.

Açar sözlər: Abid Tahirli, mühacirət ədəbiyyatı, repressiya dövrü, millilik, müasirlik, vətən həsrəti, azadlıq ideyaları

Giriş

AMEA Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatı şöbəsinin baş elmi işçisi, filologiya elmləri doktoru, professor Abid Tahirli bu gün ədəbiyyatşünaslıq elmində mühacirət dövrü ədəbiyyatının və mətbuatının əsas tədqiqatçılarından biri hesab olunur. A. Tahirli Azərbaycan ədəbiyyatşünaslıq elmində bu istiqamət üzrə ixtisaslaşan az sayda alimlərdəndir. Qeyd edək ki, prof. Abid Tahirlinin ədəbiyyatımızın bu sahəsinin tədqiqi ilə məşğul olması iş fəaliyyəti ilə sıx bağlı olmuşdur. Xatırladaq ki, Abid müəllim 1982-1987-ci illərdə Xarici Ölkələrlə Dostluq və Mədəni Əlaqələr Cəmiyyətinin xaricdəki həmvətənlər üçün nəşr etdiyi “Vətənin səsi” adlı qəzetdə müxbir, 1988-ci ildən Xaricdə Yaşayan Həmvətənlərlə Əlaqələr Cəmiyyəti - “Vətən” Cəmiyyətinin orqanı olan “Odlar yurdu” qəzetində əvvəlcə müxbir, məsul katib, redaktor müavini vəzifələrində çalışmışdır. 1992-1993-cü illərdə Cəmiyyətin Avropa və Amerika ölkələri şöbəsinin müdiri vəzifələrində işləmişdir. Bu vəzifələrdə çalışması Abid Tahirliyə vətəndən kənarda yaşayan soydaşlarımızın həyat və fəaliyyətini yaxından öyrənməyə, arxivlərlə tanış olmağa, konkret arxiv sənədlərinə və mühacirətdə yaşamış mücahidlərin hazırda həyatda olan yaxınlarına istinadən ədəbiyyatımızın mühacirət dövrünü işıqlandırmağa imkan vermişdir. A. Tahirlinin publisistik və elmi fəaliyyəti demək olar ki, bütünlüklə tariximizin mühacirət dövrü ədəbiyyat və mətbuatını araşdırmağa həsr olunmuşdur.

Abid Tahirli 1997-ci ildə AMEA-nın Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunda “Ceyhun Hacıbəylinin həyat və yaradıcılığı (mühacirətəqədərki dövr)” mövzusunda namizədlik, 2006-cı ildə Bakı Dövlət Universitetində “Azərbaycan mühacirət mətbuatında publisistika

(1921-1991-ci illər)” mövzusunda doktorluq dissertasiyalarını müdafiə etmişdir. Prof. Abid Tahirinin biri Türkiyədə olmaqla mühacirət ədəbiyyatının tədqiqinə dair 19 kitabı işıq üzü görmüşdür. Mühacirət tariximizin daha bir ünlü siması olan Nağı Şeyxzamanlının həyat və yaradıcılığından bəhs edən və “Mühacir ədiblərin imzaları” adlı yeni monoqrafiyaları da çapa hazırlanır və bu yaxınlarda oxucuların ixtiyarına veriləcək. Prof. Abid Tahirinin elmi fəaliyyəti və tədqiqatları haqqında respublika və xarici ölkə nəşrlərində 200-dək məqalənin dərc edilməsi onun mühacirətşünas alim kimi, həm ölkəmizdə, həm də xaricdə tanınmasından, söz və nüfuz sahibi olmasından xəbər verir.

Tədqiqatın mənbəyi və metodları

Tədqiqat işinin obyektini mühacirətşünas alim Abid Tahirinin bu sahədə müxtəlif illərdə apardığı elmi araşdırmalar təşkil edir. Məqalədə prof. Abid Tahirinin mühacirət ədəbiyyatının tədqiqinə həsr olunmuş 19 kitabından, dövrü mətbuatda dərc edilmiş məqalələrindən yeri gəldikcə istifadə edilmiş, istinadlar verilmişdir. Tədqiqatın əhatəli, dolğun olması üçün digər ədəbiyyatşünas alimlərin mövzu ilə bağlı araşdırmalarına da müraciət olunmuş, onların prof. A. Tahirinin bu istiqamətdəki elmi fəaliyyəti ilə bağlı fikirlərindən sitatlar verilmişdir.

“Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatının tədqiqində Abid Tahirli mərhələsi” məqaləsi tarixi-müqayisəli metod əsasında yazılmış, tədqiqatın predmet və obyektini kimi seçilən nümunələr və onlara həsr olunan araşdırmaların meydana çıxdığı tarixi şərait araşdırma zamanı nəzərə alınmış, müqayisəli paralellər aparılmaqla mövzuya aydınlıq gətirilmişdir. İşin mahiyyəti müqayisəli təhlil və tədqiq tələb etdiyi üçün yeri gəldikcə, müqayisəli metoddan da istifadə olunmuşdur. Həmçinin tədqiqatla əlaqəli fakt və materialların sintezi və analizi aparılmış, problemə kompleks yanaşma və fərqli baxış bucağından nəzər salınmaqla ümumi nəticələrə gəlinmiş, ümumiləşdirmə metodundan istifadə etməklə elmi nəticələr əldə edilmişdir.

Tədqiqat işi

Qeyd edək ki, Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında mühacirət dövrünün araşdırılmasına XX əsrin 80-ci illərindən başlanılıb. Həmin illərdə daha demokratik xəttə xidmət edən bəzi mətbu orqanlarda ayrı-ayrı məqalələr nəşr olunub. Bu dövrdə sistemli şəkildə yazılmış elmi tədqiqat işlərinə və monoqrafiyalara rast gəlinmir. Keçmiş ittifaq dövründə mövcud olmuş ideoloji-siyasi yasaqlar siyasi mühacirətinin zəngin ədəbi-elmi irsini araşdırmağa imkan verməmişdir. 1991-ci ildə ölkəmiz öz müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra digər sahələrdə olduğu kimi ədəbiyyatşünaslıq elmində də canlanma yarandı. Xüsusən onun bir qolu olan mühacirət ədəbiyyatının araşdırılması istiqamətində işlərə start verildi. Amma həmin vaxt ölkədə yaşanan ictimai-siyasi, iqtisadi böhran bu istiqamətdə işlərin təşkilinə mənfi təsirini göstərüb. “1991-ci il aprelin 1-dən 6-dək Azərbaycan EA (indiki AMEA) Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun, Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin, “Vətən” Cəmiyyətinin, Azərbaycan Milli Yaradıcılıq Qurumunun və Ankaradakı Azərbaycan Kültür Dərnəyinin Bakıda birgə təşkil etdikləri “Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatı” Beynəlxalq elmi simpoziumu bu istiqamətdə araşdırmalara müəyyən təkan verdi. Simpoziumda Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatının və ədəbi-elmi fikrinin bir sıra görkəmli nümayəndələrinin yaradıcılığı ilə bağlı məruzələr oxundu, müzakirələr keçirildi. Əsasən tanıtma xarakteri daşıyan həmin məruzələr ədəbi-elmi ictimaiyyətin diqqətinin bu mövzuya yönəldilməsi, sözügedən istiqamətdə araşdırmaların aktuallığının və zəruriliyinin əsaslandırılması baxımından dövrü üçün olduqca əhəmiyyətli idi” [1].

Mühacirət ədəbiyyatının və 150 illik şərəfli tarixə malik Azərbaycan milli mətbuatının ən az öyrənilmiş sahəsi olan mühacirət mətbuatının öyrənilməsinə də məhz o illərdən başlanıldı. Unutmaq olmaz ki, milli mətbuatımızın mühacirət tarixinin sistemli öyrənilməsi istər jurnalistika, istərsə də tarix baxımından olduqca vacib addım idi. Ötən XX əsrin sonlarından bir çox ədəbiyyatşünas və tarixçi alimlər paralel olaraq Azərbaycan mühacirət irsinin tədqiqi istiqamətində axtarışlar aparmışlar. Məhz onların gərgin zəhməti sayəsində qısa

zaman ərzində onlarla sanballı elmi tədqiqat işləri ortaya qoyuldu. Xalq yazıçısı Elçin, Şamil Qurbanov, Vilayət Quliyev, Abid Tahirli, Nikpur Cabbarlı, Nəsiman Yaqublu, Vaqif Sultanlı, Bədirxan Əhmədli, Xaləddin İbrahimli və bir sıra digər tədqiqatçıların apardığı elmi araşdırmalar milli ədəbiyyatımızın və mətbuatımızın mühacirət qolunun tarix baxımından bədii salnaməsini yaratmağa imkan verdi.

Mühacirət problemlərinin sanballı tədqiqatçılarından olan tarixçi alim X.İbrahimli yazır: “Tək praktiki fəaliyyətdə deyil, nəzəri yaradıcılıqda da Azərbaycan mühacirəti öncüllərdən olmuşdur. Öz məzmun və keyfiyyətinə, eyni zamanda yazılan əsərlərin kəmiyyətinə, ümumi həcminə görə Azərbaycan mühacirətinin yaratdığı irsi Rusiya və Ukrayna mühacirətinin yaratdığı irs ilə müqayisə etmək olar” [4, s.282].

Ölkəmizdə mühacirətşünaslıq müstəqil bir elm sahəsi kimi XX əsrin son onilliklərində formalaşsa da, əslində Azərbaycan mühacirətinin öyrənilməsi tarixi XX əsrin 20-30-cu illərindən başlayır. Ötən əsrin 80-ci illərində demokratik ruhlu mətbu orqanlarda mühacirət ədəbiyyatı, mətbuatı, publisistikası mövzusunda ayrı-ayrı məqalələrin dərc olunduğunu görürük. Sistemli şəkildə elmi-tədqiqat işlərinin aparılmaması, monoqrafiyaların yazılmaması isə sovet rejiminin qoyduğu qadağalar, “Qlavlit” səddi, qorxusu ilə bağlı olmuşdur.

Xatırladaq ki, ədəbiyyatşünaslığımızda mühacirət dövrü ədəbiyyatının və mətbuatının sistemli, ardıcıl araşdırılmasına 2013-cü ildə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunda Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatı şöbəsi yaradıldıqdan sonra başlanılıb. Həmin il institutun təşkilatçılığı ilə “Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatı: reallıqlar, problemlər, vəzifələr” mövzusunda ikinci beynəlxalq elmi konfrans keçirilib. 2016-cı ildən “Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatı kitabxanası” kitablar seriyasının nəşrinə başlanılıb, bu seriyadan 10-na yaxın kitab işıq üzü görüb və bu nəşrlərin ərsəyə gəlməsində Abid Tahirlinin də rolu olmuşdur.

Filologiya elmləri doktoru, prof. Abid Tahirlinin Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatının, mühacirət mətbuatının araşdırılması istiqamətindəki elmi fəaliyyətindən, apardığı çoxşaxəli araşdırmalardan yazan alim və jurnalist həmkarların fikri bir nöqtədə tam üst-üstə düşür ki, A. Tahirli Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının mühacirət qolunun və mətbuatının özülünü, təməlini qoyanlardandır, külüng çalanlarındandır, prof. Xeyrulla Məmmədovun təbirincə desək, “bu sahənin lokomotividir”.

Abid müəllimin elmi araşdırmaları ilə tanışlıqdan sonra tam qətiyyətlə deyə bilərik ki, mühacirət həyatı yaşamış qələm və kəlam sahiblərini yenidən üzə çıxartmaq, onların elmi, bədii, ictimai-siyasi fəaliyyətlərini geniş ictimaiyyətə təqdim etmək üçün sözlə külüng çalan, illərini ölkəmizdəki və xaricdəki kitabxana, muzey və arxivlərdə keçirən Abid Tahirli Azərbaycan mühacirət mətbuatının salnaməsini yaradan ən ünlü elm xadimlərimizdəndir, tədqiq etdiyi sahənin öncüllərindəndir. Ceyhun Hacıbəylinin həyat və yaradıcılıq yolunun tədqiqi, Azərbaycan mühacirət probleminin, o cümlədən mühacirət mətbuatı tarixinin araşdırılması, mühacirət mətbuatında publisistika problemlərinin öyrənilməsi, mühacirət mətbuatı biblioqrafiyasının hazırlanması və nəşri, Məhəmməd Əmin Rəsulzadə, Mirzə Bala Məhəmmədzadə, Abay Dağlı, Məhəmməd Altunbay, Əhməd Cəfəroğlu, Mir Yaqub Mirmehdiyev, Əhməd bəy Ağaoğlu, Şəfi bəy Rüstəmbəyli, Süleyman Təkinər, Mustafa Türkəqul, Əbdülvahab Yurdsevər, Nağı bəy Şeyxzamanlı və başqa mühacir ədiblərin həyat və yaradıcılıqlarının, bədii-publisistik irsinin araşdırılmasında A. Tahirlinin böyük zəhməti olmuşdur. O, Ə. Ağaoğlunun Malta məktublarının, İsmayıl Saryalın “Bakı rüzgarı” romanının əslinin surətinin üzə çıxarılmasına nail olmuş, onları Milli Arxiv İdarəsinə təqdim etmişdir. İsmayıl bəy Qutqaşının həyat və yaradıcılığının yeni dəyərlər və tələblər baxımından öyrənilməsi, İsmayıl bəy Qaspiralının həyat və fəaliyyətinin tədqiqi, bədii, publisistik irsinin, təhsil sahəsindəki misilsiz xidmətlərinin araşdırılması, Azərbaycanda məktəb, təhsil və pedaqoji fikir tarixinin tədqiqi, Azərbaycan publisistikasının öyrənilməsi, klassik və müasir dövr ədəbiyyatına dair araşdırmalar, Azərbaycan mətbuatı tarixinə, o cümlədən Cənubi

Azərbaycan mətbuatına dair tədqiqlər Abid Tahirinin ədəbiyyatşünas alim kimi fəaliyyətinin əsas istiqamətlərini əks etdirən şəxələrdir.

“Mühacirət ədəbiyyatını, xüsusən bu ədəbiyyatın XX əsrin 30-60-cı illər dövrünü tədqiq etməyi əksər ədəbiyyatşünas alimlər iynə ilə gor qazmaq adlandırırlar. Səbəb də budur ki, həmin dövrdə mühacirət etmiş şair, nasir, publisistlərin yazılı irsi repressiya xofundan, stalinizmin vahiməsindən, demək olar ki, məhv edilib, arxivlərdəki az-çox mənbələri üzə çıxarmağa isə günün bu günündə də müəyyən maneələr yaradılır. Güman qalır qonşu Türkiyə Cümhuriyyətinin və bir çox Avropa ölkələrinin arxivlərinə ki, Abid Tahirli də elmi tədqiqatında ən çox bu mənbələrdən bəhrələnib” [6].

Prof. Abid Tahirli Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatının cəfəkeş, yorulmaz tədqiqatçısıdır. Mühacirətşünas alimin hələlik nəşr olunmuş son tədqiqat işi olan “Abay Dağlının həyatı və yaradıcılığı” monoqrafiyasını Xalq yazıçısı Elçin alimin yeni yaradıcılıq uğuru adlandıraraq yazır: “Abid bu silsiləni belə bir ardıcılıqla davam etdirsə, elə bilirəm ki, ədəbi mühacirətşünaslığımızın mənzərəsi bütövlük, müfəssəllik baxımından qazanmış olar”. Elçinin qənaətinə görə monoqrafiyada “A. Tahirli işlədiyi mövzunun aktuallığını ciddi faktlar və ətraflı şərhlerle əsaslandırmış, tədqiqat predmetinin öyrənilmə tarixini diqqətlə izləmiş, araşdırmanın məqsəd və vəzifələrinə aydınlıq gətirmiş və arxiv sənədlərinə, ilkin mənbələrə effektiv şəkildə istinad etmişdir. Yaxşı cəhətdir ki, Abid bilavasitə A. Dağlının əsərlərinə əsaslanaraq, onun həyatından, ilk qələm təcrübələrindən, yaradıcılığının sonrakı mərhələlərindən ətraflı bəhs edir və bu yazının qələmə aldığı mövzuların, onun bədii dilinin və üslubunun, bir sözlə, sənətkarlıq xüsusiyyətlərinin mahiyyətinə varır, A. Dağlının yaradıcılıq portretini yaratmağa nail olur” [2].

“Abay Dağlının “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının motivləri əsasında qələmə aldığı “Dədə Qorqud” pyesini təhlil edərkən prof. Abid Tahirli əsərin milli-mənəvi, bəşəri dəyərlərinə xüsusi diqqət çəkir. Bu diqqəti müəllifin təhlil üçün seçdiyi şeir parçalarında da görmək mümkündür:

Yurdunu sevmirsə böyük hökmdar,
Bilməm ki, nasıl bir böyüklüyü var.
Başda olan kişi yol açmalıdır,
Ətrafa hər zaman nur saçmalıdır.
Yerdən kin saçarsa ətrafdakılar,
Düşməyə məhkumdur yüksəkdəkilər [7].

“Bir Qara dəniz var, suyunu içər, bir qara tale də həp bizi seçər” şərqisi ilə mühacirət ağrısını, Vətən həsrətini əsərlərinə köçürən Abay Dağlının həyat və yaradıcılığını son monoqrafiyasına tədqiqat mövzusu seçməklə prof. Abid Tahirli xeyirxah missiyasını davam etdirib, daha bir mühacirət yazarı Azərbaycan oxucusuna tanıdıb. Abid Tahirinin monoqrafiyası təkcə elmiliyinə, bədiiiliyinə görə əhəmiyyətli deyil, yurd həsrəti ilə qərbi ölkələrdə həyatdan kəçən el oğullarımızın tanınması istiqamətində atılmış növbəti bir addımdır, onlara sözlə qoyulmuş abidədir, milli yaddaşımızı oyaq saxlayan əəl zəngidir:

Yetər unutduğum kəndi adımlı,
Dilimi, ruhumu və əcdadımı.
Tarixlər dibindən gəlirkən adımlı...[7].

Ədəbiyyatşünas alimlərin fikrincə, “A.Tahirinin mühacirət mətbuatı və ədəbiyyatı ilə bağlı araşdırmalarında, məqalə və monoqrafiyalarında qələm sahiblərinə hörmət, ehtiram var, ancaq aludəçilik yoxdur, çünki söhbət tədqiq və təhlil obyektinə ciddi və obyektiv münasibətdən gedir” [10, s.5].

Abid Tahirli mühacirət dövrünün araşdırılmasını ədəbiyyatşünaslığın vacib qolu hesab edir: “Çağdaş ədəbiyyatşünaslığın qarşısında duran mühüm vəzifələrdən biri də mühacirət irsinin yaranmasını şərtləndirən amillərin, onun yaradıcılarının həyat və fəaliyyətinin, ədəbi, publisistik nümunələrin ideya, məzmun, sənətkarlıq problemlərinin müasir tələblər səviyyəsində araşdırılması, dəyərləndirilməsidir. İnkərolunmaz bir həqiqətdir ki, Məhəmməd Əmin Rəsulzadə, Əhməd bəy Ağaoğlu, Əli bəy Hüseynzadə, Mirzə Bala Məhəmmədzadə, Ceyhun Hacıbəyli, Əhməd Cəfəroğlu, Səlim Rəfiq Rəfiqoğlu, Almas İldırım, B.E. Ağaoğlu, Əmin Abid (Gültəkin), Məhəmməd Əli Rəsuloğlu, Məhəmməd Sadıq Aran, Məhəmməd Altunbay, Nağı Şeyxzamanlı, Əbdülvahab Yurdsevər, Əli Volkan, Müseyib Zəyəm, Alazan Baycan, Teymur Atəşli, Banin və başqa mühacirlərin irsi ümumazərbaycan ədəbi, milli-mənəvi, ictimai-siyasi, fəlsəfi, ideoloji sərvətinin dəyərli parçasıdır və bu xəzinə xalqın varlığını, onun həyat və təfəkkür tərzini, istək və ideallarını təsdiq edən, yaşadan, gələcək nəsillərə ötürən ən güclü mənbələrdəndir” [10, s.9-10].

Qeyd edək ki, prof. Abid Tahirli dövrü mətbuatda, sosial şəbəkələrdə, radio və televiziya da müntəzəm olaraq mühacirət ədəbiyyatının, mətbuatının araşdırılması ilə bağlı məqalələr yazır, çıxışlar, paylaşımlar edir. “Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin imzaları”, “Almas İldırım irsində “nerdə” sözünün fərqli yükü”, “Milli istiqlal mücadiləsi İsmayıl Saryalın “Bakı ruzigarı” romanında”, Mirzə Bala haqqında “Hürriyyət aşiqi mücahidin həmişəyaşar irsi”, Əziz Alpoudun həyat və yaradıcılığı barədə “İstiqlala inamın bədii-publisistik təəcəssümü”, “Vətən, millət və həsrət şairi - Kərim Yayıcı”, “Bəşəri” Banin ilə “şovinst” Buninin dueli”, “Nami faciəsi, yaxud qadının qütbətdə ölümü”, “Baninin taleyində və qələmində erməni vəhşiliyi”, “Nəsim bəy Yusifbəylinin qatili kimdir”, Teymur Atəşli poeziyası ilə bağlı “Mühacir şairin atəşli misraları”, “Yeddi gün Əhməd bəy Ağaoğlu irsinin izi ilə”, “Mötəbər mənbələr... Silinməyən izlər” və s. kimi çoxsaylı məqalələri prof. Abid Tahirlinin məhsuldar alim, yorulmaz tədqiqatçı olduğunu göstərir. “Akademik İsa Həbibbəyli “Abid Tahirli geniş mənada elmi-publisistik əsərləri ilə azərbaycançılıq ideyalarına ləyaqətlə və uğurla xidmət edən vətəndaş ziyalıdır”, prof. Rüstəm Kamal “Abid Tahirlinin özünəməxsus xatirə üslubu var. Bir-iki detalla portreti canlandırır bilir” deyir. Görkəmli ədəbiyyatşünas alim Xeyrulla Məmmədov Abid Tahirlini tədqiq etdiyi sahənin “lokomotivi” sayır, prof. Məhərrəm Qasımlı onun elmi fəaliyyətini “bir mücadilə” adlandırır. Prof. İslam Qəribli “Abid Tahirli mühacirət dövrü ədəbiyyatımızı, publisistikamızı elmi müstəvidə təhlilə cəlb edən, elmə gətirən söz adamıdır, alimdir. O, ədəbiyyat tarximizin bu hissəsiniilmə-ilmə çözməkdədir” fikrindədir [5].

Bu gün Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında mühacirət ədəbiyyatından söz düşəndə ilk əvvəl Abid Tahirli imzası xatırlanır. Mühacirətşünas alimin “Azərbaycan mühacirət mətbuatı” - I hissə (2002), “Azərbaycan mühacirət mətbuatı” - II hissə (2003) və “Azərbaycan mühacirət mətbuatında publisistika” (2005) kitabları mühacirət tariximizlə bağlı boşluğu dolduran maraqlı tədqiqat əsərləridir və ədəbiyyatımızın həmin istiqamətdə qızıl fondunu təşkil edir. Bu əsərlər günümüzdə Azərbaycan mühacirətinin həyat tərzini, təşəkkül tarixi, sosial tərkibi haqqında ən dəyərli mənbə rolunu oynayır” [4].

Ceyhun Hacıbəyli “Xalq xadiminin xatirəsi” məqaləsində yazır: “Cəmiyyətdə bir qisim adamlar var ki, onlar hay-küysüz, səsiz-səmirsiz iş görməklə, xalqa fayda verməklə məşğuldurlar. Onlar şan-şöhrət naminə yox, xalqın tərəqqisi, maariflənməsi üçün ömür-günlərini şama döndərirlər” [3]. Ədibin bu sözlərini prof. Abid Tahirliyə də aid etmək olar. “Azərbaycan ədəbi xəzinəsinin bir parçası olan mühacirət ədəbiyyatının-soydaşlarımızın xarici ölkələrdə yaratdığı ədəbi irsin, onun yaradıcılarının həyat və fəaliyyətinin müasir tələblər səviyyəsində araşdırılması, dəyərləndirilməsi çağdaş ədəbiyyatşünaslığın aktual problemlərindəndir və böyük əhəmiyyət kəsb edir” [12, s.19].

Prof. Abid Tahirli mühacirət mətbuatı tarixindən yazarkən “Azərbaycan yurd bilgisi” dərgisinə xüsusi yer ayırır. Mühacirət mətbuatı tarixində mühüm rol oynamış “Azərbaycan yurd bilgisi” dərgisi haqqında məlumat verən müəllif bildirir ki, jurnal ayda bir nömrə olmaqla

(1932-1934-cü illərdə 36, və 1954-cü ildə 1-37-ci sonuncu nömrə) İstanbulda 48 səhifə həcmində Azərbaycan dilində latın latın əlifbası ilə nəşr edilmişdir. Jurnalın redaktoru prof. Əhməd Cəfəroğlu “Azərbaycan yurd bilgisi” nin birinci nömrəsində dərc etdirdiyi “ Bir neçə söz” adlı baş məqalədə yazırdı: “Jurnalın məqsədi və qayəsi yalnız mədəni sahədə tədqiqatlar aparmaqdan ibarət olmayıb, eyni zamanda Azərbaycanı sevənlərə bu Vətəni tanıtmadır” [11, s.318].

Akademik İsa Həbibəyli Abid Tahirinin 60 illik yubileyinə həsr etdiyi “Mühacirətşünaslıqda böyük addımlar və ya Azərbaycançı mühacirətşünas” məqaləsində yazır: “Abid Tahirli ölkəmizdə Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatının ilk tədqiqatçılarından biridir. Bir tədqiqatçı kimi o, elmi mühitə “mühacirət ədəbiyyatı” anlayışı ilə eyni vaxtda gəlmişdir. Bəlkə belə demək daha doğru olar ki, Abid Tahirli çağdaş Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatşünaslığının əsas yaradıcılarından biridir. Bütün hallarda Abid Tahirli Azərbaycanda mühacirət ədəbiyyatı haqqında elmi təmsil edənlərin ön sıralarında gedir. Onun mühacirətşünaslıq sahəsindəki fəaliyyəti məhsuldar, ardıcıl və sistemlidir. O, Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatını, mühacirətdə yaranan ədəbiyyatşünaslıq irsimizi və mühacirət mətbuatını üzvi əlaqədə, birlikdə öyrənir Buna görə də onun tədqiqatları geniş mənada Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatı haqqında tam, bitkin, və ümumiləşmiş təsəvvür yarada bilir. Xüsusən, Abid Tahirinin Azərbaycan mühacirət mətbuatının tədqiqi sahəsindəki ardıcıl və sistemli fəaliyyəti mühacirətşünaslıqda xidmət adlandırılmağa layiqdir” [9, s.20-21].

Folklorşünas alim, filologiya elmləri doktoru, prof. Məhərrəm Qasımlı Abid Tahirini “İmzasının və sözünün sahibi” adlandırır, yaradıcılıq həvəsinə qibtə etdiyini gizlətmir: “Etiraf edirəm ki, A. Tahirinin tükənməyən axtarmaq, araşdırmaq, yazmaq ehtirası, həvəsi məni heyrləndirir. Bəzən mənə elə gəlir ki, o günün 24 saatını işləyir. Bu marağın, vurğunluğun səbəbini o, tədqiqat sahəsi ilə əlaqələndirir. Fikrimcə, nə vaxt yazılmağından asılı olmayaraq, əsər dəyərlidirsə, zamanın sınaqlarına dözsə, o, parlaqdır, solmazdır. Abid Tahirinin qələmi simalı, məsləkli qələmdir, o dünən də belə idi, bu gün də belədir, əminəm ki, sabah da belə olacaqdır. Ən başlıcası da elə budur” [9, s.39-40].

Prof. Abid Tahirli elmi, bədii-publisistik yaradıcılığını qoşa qanad kimi paralel aparır. Hər gün olmasa da, hər həftə ölkənin nüfuzlu mətbu orqanlarında dövrün ahəngini tutan publistik yazılarla, əxlaqi-didaktik, pedaqoji, ictimai-siyasi mövzularda yazılarla çıxış edir. “Qələmimin əlimdən düşəcəyi gün mən yoxam, başqa sözlə desəm, yaradanımdan ölümümdən sonra qələmimin əlimdən düşməsinə təmənna edirəm. 50 il mən qələmdən, qələm mənim əlimdən tutdu, bir-birimizə həyan, dayaq olduq. Bircə dəfə də olsa, bircə sətir, bircə cümlə də olsa əyri, yalan, şər, böhtan, iftira, anonim yazmadım, haqqa göz yumub haqsız müdafiə etmədim, ləyaqətlinin, layiqlinin ünvanına ən xoş, ən təzə, ən tərəvətli, ən saf, ən sərrast, ən səmimi sözləri söylədim, məddahlıq etmədim, doğrunu, düzü yazdım. Ən ağır, ən acı, çətin, dar günlərimdə, kədər, qəm, qüssə mənə hücum çəkəndə-babamı, valideynlərimi, bacımı itirəndə də qələmimə sığındım, onunla ovundum, sakitləşdim, onun köməyi ilə təsəlli, təskinlik tapdım, bədrəmədim, yıxılmadım. Ən xoş, ən sevincli günlərimi onunla bölüşdüm, onunla paylaşdım” [9, s.230].

Şair Məmməd İsmayıl ölməz söz sənəfi M. Şəhriyarın həyat və yaradıcılığını təhlil edərkən tədqiqatını bir fikirlə ümumiləşdirmişdi: “Millət fərdlərinin sayı ilə deyil, mərdlərinin sayı ilə tanınır”. Prof. A. Tahirli də millətinin elə mərd övladlarından biridir ki, fəaliyyəti, yaradıcılığı gələcək nəsillərə nümunə kimi nümunə göstərilə bilər. Onun elmi-publistik-bədii irsi xalqımızın milli sərvətidir. Abid Tahirinin 70 illik ömründə qazandığı sərvət bütün ömrü boyu sətir-sətir yazdığı elmi araşdırmalarıdır, min bir zəhmət bahasına ərsəyə gətirdiyi əsərləridir. O əsərləri ki, qəhrəmanlarının həyat və fəaliyyətlərində, həm də özünün fikir və düşüncələrini, duyğu və hisslərini əks etdirərək sözün, zamanın yaddaşına köçürə bilib. Yazdığı hər kitabda özünün də bir alim, publisist, müəllim, yaradıcı insan kimi portretini yaradıb Abid müəllim...

Nəticə

Tədqiqatımızın yekunu kimi onu deyə bilərik ki, Azərbaycan mühacir ədəbiyyatının və mətbuatının araşdırılmasında prof. Abid Tahirinin rolu bənzərsizdir. Mühacirətşünas alimin araşdırmaları, kitabları, yüzlərlə elmi məqaləsi ədəbiyyatımızın və mətbuatımızın mühacirət dövrünü öyrənmək üçün dəyərli, mötəbər materiallardır, tutarlı mənbədir. Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatının tanınmış simalarının həyatı, fəaliyyəti, tarixi xidmətləri, yazıb yaratdıqları dövrün ədəbi-mədəni, ictimai-siyasi hadisələri haqqında məlumat almaq istəyənlər, ədəbiyyatşünaslığımızın bu dövrünü araşdıranlar tutarlı, güvənli informasiya mənbəyi kimi A. Tahirinin əsərlərinə istinad edə bilərlər. Azərbaycan ədəbiyyatşünaslıq elmində mühacirət dövrünün sistemli şəkildə öyrənilməsində prof. Abid Tahirinin yazdığı məqalə, kitab və monoqrafiyaların rolu əvəzsizdir.

Ədəbiyyat

1. Cəbbarlı, N. (2018). Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatı şöbəsi 5 ildə. Ədəbiyyat qəzeti.az.16 noyabr 2018-ci il.
<https://edebiyatqazeti.az/news/edebi-tenqid/2693-azerbaycan-muhaciret-edebiyatisobesi-5-ilde>
2. Əfəndiyev, E. (2025). Dolğun tədqiqat əsəri. Ədəbiyyat qəzeti.az. 13 iyun.
<https://edebiyatqazeti.az/news/edebi-tenqid/2693-azerbaycan-muhaciret-edebiyati-sobesi-5-ilde>
3. Hacıbəyli, C. (1914) . Xalq xadiminin xatirəsi, “Kaspi” qəzeti, 11 fevral, N.34.
4. İbrahimli, X. (1996). Azərbaycan siyasi mühacirəti. Bakı, “Elm”, 304 səh.
5. İsmayılova, E. (2023). Ürək yaman şeydir. Modern.az. 29 noyabr.
<https://modern.az/aktual/443633/urek-yaman-sheydir/>
6. İsmayılova, E. (2024). Belə yaşamağa dəyər, Abid müəllim. Modern. Az. 3 dekabr 2024-cü il. <https://modern.az/edebiyat/497489/bele-yashamagha-deyer-abid-muellim/>
7. İsmayılova, E. (2025) Mühacirət ədəbiyyatının tədqiqinə töhfə. “Xalq qəzeti”, 2 iyul, s.10
8. İsmayılova, E. (2025). Bir qara tale də həp bizi seçər. Modern.az. 20 iyun.
<https://modern.az/edebiyat/522366/bir-qara-tale-de-hep-bizi-secher/>
9. Tahirli, A. (2015). Biblioqrafik göstərici (1979-2015-ci illər). Bakı, “Elm və təhsil”, 240 səh.
10. Tahirli, A. (2025). Abay Dağlının həyat və yaradıcılığı. “Elm və təhsil” nəşriyyatı, 168 səh.
11. Tahirli, A. (2017). Mətbuat: Millətin dili, gücü və güzgüsü. Elm və təhsil nəşriyyatı, 696 səh.
12. Tahirli, A. (2023) Məhəmməd Altunbayın həyatı və yaradıcılığı. “Xəzər Universiteti” nəşriyyatı, 136 səh.

THE ABID TAHIRLI STAGE IN THE STUDY OF AZERBAIJANI EMIGRANT LITERATURE

Esmira Ismaylova

Lankaran State University, Lankaran, Azerbaijan

The article titled “The Abid Tahirli stage in the study of Azerbaijani Emigrant Literature” highlights the scholarly contributions of Doctor of Philology, Professor Abid Tahirli in researching Azerbaijani emigrant literature and the emigrant press. The article focuses on his wide-ranging academic work and investigations in this field. It is noted that Professor Abid Tahirli is regarded as one of the foremost researchers of emigrant literature and press in Azerbaijani literary studies, dedicating 40 years of his 70-year life to scientific exploration in this area. Through his efforts to rediscover and reintroduce the literary, scientific, and socio-political contributions of artists and

intellectuals silenced during the years of repression, Abid Tahirli has managed to document the chronicles of Azerbaijani emigrant press.

The research draws upon 19 books and dozens of articles authored by Abid Tahirli on the subject of emigrant literature and press, referencing these academic sources throughout. The article also includes the perspectives of other prominent literary scholars and writers concerning the study of emigrant literature in contemporary Azerbaijani literary criticism.

The main goal of this research is to shed light on the emigrant period — one of the most complex and underexplored eras in Azerbaijani literary studies — and to examine the scholarly work of Professor Abid Tahirli, whose academic output is largely devoted to this period. It aims to emphasize the scientific and educational value and significance of his scholarly, publicistic, literary, and theoretical contributions.

By analyzing Professor Abid Tahirli's books, monographs, and articles, the research attempts to portray the current state of Azerbaijani emigrant literature. It also refers to notable representatives of this literature, providing examples from their work where appropriate. This research, based on concrete academic sources, may be beneficial for literary scholars, students, graduate students, and anyone interested in studying emigrant literature.

Keywords: Abid Tahirli, emigrant literature, period of repression, national identity, modernity, longing for the homeland, ideas of freedom

ЭТАП АБИДА ТАИРЛИ В ИССЛЕДОВАНИИ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ ЭМИГРАНТСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

Эсмира Исмаилова

Лянкяранский государственный университет, Лянкяран, Азербайджан

В статье под названием «Этап Абида Таирли в исследовании Азербайджанской эмигрантской литературы» рассматривается научная деятельность доктора филологических наук, профессора Абида Таирли в области изучения азербайджанской эмигрантской литературы и эмигрантской прессы. В статье освещается его многогранная исследовательская работа в этом направлении. Отмечается, что профессор Абид Таирли считается одним из ведущих исследователей эмигрантской литературы и прессы в азербайджанском литературоведении и посвятил 40 лет из своих 70 лет жизни научным изысканиям в данной сфере. Благодаря своим усилиям по возвращению в культурное пространство репрессированных деятелей слова и искусства, он сумел воссоздать хронику азербайджанской эмигрантской прессы, представив широкой общественности их научную, художественную и общественно-политическую деятельность.

В исследовании использованы 19 книг и десятки статей, написанных Абидом Таирли по теме эмигрантской литературы и прессы, с многочисленными ссылками на эти научные источники. В статье также приведены мнения других известных литературоведов и писателей, занимающихся исследованием эмигрантской литературы в современном азербайджанском литературоведении.

Основной целью исследования является рассмотрение эмигрантского периода — одного из самых сложных и наименее изученных этапов в азербайджанской литературе — и научного наследия профессора Абида Таирли, целенаправленно посвященного этой теме. Исследование подчеркивает научную и воспитательную значимость его публицистического, художественного и теоретического вклада.

Анализируя книги, монографии и статьи Абида Таирли, авторы исследования стремятся воссоздать современную картину азербайджанской эмигрантской литературы. В тексте также затрагиваются известные представители этой литературы и приводятся примеры их творчества. Исследование, основанное на конкретных научных источниках, может быть полезно литературоведам, студентам, магистрантам и всем, кто интересуется эмигрантской литературой.

Ключевые слова: Абид Таирли, эмигрантская литература, период репрессий, национальная самобытность, современность, тоска по Родине, идеи свободы

Daxil oldu: 08.07.2025

Çap edildi: 15.12.2025